

СУШКО Олег,
суддя Сьомого апеляційного адміністративного суду,
доктор філософії у галузі права

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ У СПОРАХ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОХОДЖЕННЯМ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В
УКРАЇНІ**

24 лютого 2002 року Російська Федерація здійснила повномасштабне збройне вторгнення в Україну. У зв'язку з такою військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, на підставі Указу № 64/2022 Президента України, затвердженого Верховною Радою України, введений в Україні воєнний стан [1].

Україною було здійснено дерогацію шляхом інформування Міністерством закордонних справ України в Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про введення в Україні воєнного стану, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, про відхилення від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про допустимі межі цих відхилень і причин прийняття такого рішення.

Пунктом 3 названого Указу, зокрема, передбачено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України [2].

Конституція України, як основний закон держави установила принцип поваги і непорушності прав та свобод людини, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави. Конституційний принцип правової держави вимагає від неї утримуватися від обмеження загальновизнаних прав і свобод людини і громадянина, у тому числі майнових прав.

З цього приводу Конституційний Суд України у рішенні від 29.12.1999 № 11-рп/1999 (справа про смертну кару) вказав, що Конституція України

проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема, право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (частина третя статті 22) [3].

Разом із тим, у відповідності до вимог ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Проте, не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції.

Тобто такі права, як заборона дискримінації, рівність прав та рівність перед законом, право на життя, право на повагу до його гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб тощо.

Отже, право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб Конституцією віднесено до категорії прав, які не підлягають обмеженню навіть в умовах воєнного часу.

Відповідно до позиції Венеційської комісії, при надзвичайних правових режимах судова система має продовжувати гарантувати здійснення права на справедливий суд. Функціонування судової системи не повинно обмежуватися, за винятком ситуацій цілковитої необхідності або в тому разі, коли таке функціонування фактично неможливе. Таке втручання має бути пропорційним і не посягати на сутнісний зміст права на судовий захист, щодо забезпечення якого держава має виконати низку позитивних зобов'язань [4].

Особливої актуальності у діяльності адміністративних судів, на які покладено конституційний обов'язок щодо забезпечення захисту від порушення прав фізичних та юридичних осіб у публічно-правовій сфері, в умовах воєнного стану в умовах воєнного стану набирає питання конкуренції та колізії правових норм, що регулюють одну й ту саму сферу правовідносин, оскільки виклики сьогодення вимагають від органів виконавчої та законодавчої влади швидкого реагування для вирішення нагальних питань.

До прикладу, чи може Указ Президента України чи Постанова Кабінету Міністрів України, ухвалені в умовах військового стану, містити відмінне від профільного Закону правове регулювання або ж чи може бути змінений розмір певної соціальної виплати шляхом внесення змін не до спеціального закону, а до загального закону.

Актуальними питаннями, які наразі вирішуються адміністративними судами у контексті розгляду публічно-правових спорів, є:

- особливості проведення мобілізації в Україні в умовах зміни нормативного-правового регулювання;
- особливості проходження військової служби в умовах воєнного стану;
- соціальне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, а також осіб, які мають право на таке забезпечення.

Протягом дії правового режиму воєнного стану до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 №3543-XII (далі – Закон №3543-XII) [5] станом на 01.05.2026 були внесені зміни дев'ятнадцять разів.

Особливої уваги заслуговують зміни ухвалені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 №3633-IX (далі – Закон №3633-IX) [6].

Так, згідно із абзацом 5 підпункту 1) пункту 2 розділу II Прикінцевих та перехідних положень Закону №3633-IX громадяни України, які перебувають на військовому обліку, зобов'язані протягом 60 днів з дня набрання чинності цим Законом уточнити адресу проживання, номери засобів зв'язку, адреси електронної пошти (за наявності електронної пошти) та інші персональні дані.

Також були переглянуті підстави відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації (стаття 23 Закону №3633-IX), відбулося їх уточнення та визначений порядок надання.

Крім цього, Законом України №3633-IX були внесені суттєві зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992, №2232-ХІІ [7], які, наприклад, визначили новий порядок взяття громадян України на військовий облік, зняття та виключення із нього, запроваджено проходження базової військової служби замість строкової, уточненні порядок та підстави призову і прийняття на військову службу, а також – звільнення зі служби.

Що стосується соціального забезпечення військовослужбовців, то також Законом України №3633-IX були внесені суттєві зміни до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991, №2011-ХІІ [8], які стосувалися складових і порядку виплати грошового забезпечення у разі тривалого лікування, на період дії воєнного стану (особливого періоду), відшкодування витрат на відрядження в межах України або за кордоном, врегульовані тривалість і підстави надання відпусток, виплат вихідної допомоги у разі звільнення з військової служби та одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), тощо.

Одним із складових елементів конституційного принципу верховенства права є принцип юридичної визначеності.

Конституційний Суд України зазначав, що юридичну визначеність слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану

стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування) (абзац п'ятий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 23 січня 2020 року № 1-р/2020) [9].

Відповідно до частини першої статті 129 Конституції України суди зобов'язані вирішувати спори, керуючись верховенством права, що, серед іншого, означає врахування тлумачення Конвенції з прав людини, яке надається Європейським судом з прав людини як мінімальний стандарт демократичного суспільства.

Європейський суд з прав людини виснував принцип передбачності юридичної норми, зазначивши: «Припис не може розглядатись як „право“, якщо його не сформульовано з достатньою мірою чіткості, даючи громадянину змогу регулювати свою поведінку: громадянин повинен мати змогу (отримавши при потребі відповідну пораду) передбачити - до тієї міри, що є допустимою за конкретних обставин, - наслідки, що їх може спричинити конкретна дія» [рішення Європейського суду з прав людини у справі „*The Sunday Times v. The United Kingdom (No. 1)*“ від 26 квітня 1979 року (заява № 6538/74), § 49] [10].

Будь-яка зміна правил (правове регулювання), особливо попередньо не узгоджена сторонами у цих відносинах, без попереднього повідомлення про їх зміну, обґрунтування або хоча б обговорення з метою почути різні думки, завжди буде викликати певний супротив, не сприйняття, що впливає на можливість суспільного примирення особливо у разі звуження певних прав і свобод (заробітної плати, грошового утримання, пільг, соціального захисту, тощо).

Сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини і громадянина - головною метою державної влади, яка реалізує свою компетенцію тільки в межах Конституції та законів України.

Як вже зазначалося, обмеження певних прав і свобод є допустимим за умов воєнного або надзвичайного стану. Однак, такі обмеження мають

запроваджуватися пропорційно, із встановленням чітких часових строків та в жорсткій відповідності до Конституції та законів України.

Таким чином, виходячи із завдань та основних засад адміністративного судочинства, справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин є запорукою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, що, у свою чергу, сприяє примиренню у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року, № 11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>
4. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування: Венеційська комісія за демократію через право, CDL-PI(2020)005rev, 26.05.2020, с. 24. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)014-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr).
5. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 №3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#Text>
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 №3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20/conv#Text>

7. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992, №2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/conv#Text>
8. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991, №2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#Text>
9. Рішення Конституційного Суду України від 23 січня 2020 року, № 1-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20/conv#Text>
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі „The Sunday Times v. The United Kingdom (No. 1)». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57584%22%5D%7D>

ЯВІР Віра,

доктор політичних наук, старший дослідник
провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені
В.М. Корецького НАН України

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Збройна агресія РФ негативно вплинула на ступінь, умови та гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні. При чому це стосується всіх груп конституційних прав і свобод: особистих (громадянських), політичних, економічних, соціальних, екологічних та культурних. Наприклад, в умовах воєнних дій, обстрілів фронтових і тилкових територій держава не може вповні забезпечити виконання конституційного обов'язку, передбаченого ст. 27 Основного Закону - захищати життя людини, тому не може гарантувати кожній людині невід'ємне право на життя, право на свободу і особисту недоторканність (ст. 29).